

УДК 330.342:338

Проданова І.І.

кандидат економічних наук, доцент,

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ЯК СИСТЕМА ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНИХ СЕРЕДОВИЩ: ПОКАЗНИКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ

NATIONAL ECONOMY AS A SYSTEM OF INTERCONNECTED ENVIRONMENTS: EFFICIENCY INDICATORS OF ITS PERFORMANCE

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сутність категорії «національна економіка». Визначено основні її підсистемні складники, які при тісній взаємодії формують відповідні національні особливості розвитку країни. Обґрунтовано й представлено показники та індикатори результативності функціонування національної економіки та її окремих середовищ.

Ключові слова: національна економіка, система, підсистема, показник, індикатор, результативність.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена сущность категории «национальная экономика». Определены основные подсистемной составляющие, которые при тесном взаимодействии формируют соответствующие национальные особенности развития страны. Обоснованы и представлены показатели и индикаторы результативности функционирования национальной экономики и ее отдельных сфер.

Ключевые слова: национальная экономика, система, подсистема, показатель, индикатор, результативность.

ANNOTATION

The article considers the essence of the category "national economy". Identified the major subsystem components that, when closely form the respective national peculiarities of development of the country. Presented and justified indicators of performance of the national economy and its separate environments.

Keywords: national economy, system, subsystem, index, indicators, efficiency.

Постановка проблеми. Економіка охоплює усі сфери життєдіяльності людини й суспільства, що по праву надає їй статус найбільшого об'єкта управління. Вона включає в себе безліч елементів та відносин, які у сукупності представляють єдине ціле, кожна з частин якого посідає власне місце та виконує певні функції всередині системи.

Розвиток національної економіки являє собою досить довготривалий історичний процес, що відбувається під впливом низки внутрішніх та зовнішніх факторів. Вітчизняні науковці та практики досліджують становлення національної економіки на основі функціонування таких її взаємопов'язаних середовищ як політичного, духовного, природно-екологічного, соціального та економічного [1]. На нашу думку, система внутрішнього середовища національної економіки залежить також від дії інфраструктури макрорівня, інноваційно-технологічної й інвестиційної складових тощо та вимагає розробки критеріїв результативності їх роботи.

Все це підтверджує актуальність і складність зазначеної теми дослідження та потребує більш детального розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх наукових досліджень, проведених в межах вищезазначеної тематики необхідно зазначити таке. Науковці та практики розглядають національну економіку, процеси її реструктуризації як основний чинник формування державного бюджету в Україні [2]; вивчають особливості впливу інновацій та інвестицій на соціально-економічну ситуацію в країні [3]. В умовах зростання глобальних суперечностей і трансферу кризових явищ у світовому економічному просторі постають проблеми дослідження здатності національних економік адекватно реагувати на зовнішні виклики, відновлюватися і адаптуватися до них, тому в науці та практиці досліджується концепт стійкості національної економіки як відкритої, динамічної, складної економічної системи [4; 5]. Проте питання ефективності її функціонування саме як системи вивчено недостатньо і потребує доопрацювання.

Методи. Методологічною основою дослідження є системний метод пізнання економічних явищ та процесів, методи: теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу, історичний, систематизації, що дало змогу розкрити зміст категорії «національна економіка», обґрунтувати ключові показники та індикатори національної економіки. Інформаційною базою дослідження є науково-теоретичні праці вітчизняних та закордонних учених і практиків, аналітичні матеріали науково-дослідних установ України та міжнародних організацій.

Метою статті є уточнення змісту категорії «національна економіка», визначення її середовищ та класифікація показників й індикаторів, що характеризують результативність функціонування кожного з них.

Виклад основного матеріалу дослідження. Єдиного загальноприйнятого визначення категорії «національна економіка» у світовій та вітчизняній літературі не існує. Національну економіку ототожнюють з національним ринком (В. Леонтьєв, А. Сміт, Д. Рікардо), розглядають як систему виробничих відносин (марксистська економічна література) та досліджують як народне господарство (Л. Ерхард) [1, с. 11]. О. Кузьмін розглядає національну економіку як економічну систему, в якій стабільними, динамічними, повторюваними та стійкими взаємозв'язками поєднані умови та

чинники виробництва, результати діяльності, сукупність економічних агентів і економічні відносини, інститути, традиції, принципи та механізми господарювання, що у своїй взаємодії формують єдиний господарський комплекс [6, с. 7]. Проте, враховуючи глобалізаційні процеси, що відбуваються у світовій економіці та трансформаційні перетворення інноваційного характеру, взаємозв'язкам у національній економіці повинна бути характерна мобільність і гнучкість для досить швидкої реакції та пристосування до тих зовнішніх, а також внутрішніх умов розвитку в паралельному відстоюванні національних інтересів і цілей.

Багато науковців вважають, що національна економіка – це структурно і організаційно-економічна система взаємозв'язаних галузей і сфер господарської діяльності людей, якій властива технологічна та територіально-галузева пропорційність, взаємозумовленість розміщення на території, обмеженій державними кордонами [7, с. 9; 8, с. 16].

Аналізуючи зазначені формулювання дефініції «національна економіка», зазначимо, що розкриття її змісту ґрунтується на визначенні категорії «система» як «множини взаємопов'язаних елементів, що взаємодіють з середовищем, як єдине ціле й відокремлені від нього» [9].

На нашу думку, національну економіку варто розглядати як складну систему, в якій,

крім елементів, можуть виникати зв'язки між певними комплексами елементів, що утворюють її підсистеми. Об'єднуючи між собою різні елементи системи, сама вона зумовлює виконання цілісної програми в своєму розвитку. Важливим аспектом також є й те, що складники національної економіки та її підсистеми перебувають у взаємозв'язках не лише один з одним (одна з іншими), а й із середовищем. Тобто національній економіці як складній системі властиві самоорганізованість та синергетичний ефект.

Враховання цих вимог дає можливість дати власне визначення досліджуваної економічної категорії. Отже, національна економіка – це складна система виробничих відносин (організаційно-економічних, соціально-економічних та відносин власності), яка включає комплекс відповідних підсистем (галузей, регіонів, сфер господарської діяльності), елементів та компонентів та їх характерних особливих (національних) властивостей, взаємодія між якими та зовнішнім середовищем зумовлює якісно або суттєво нову інтеграційну цілісність (економічний розвиток країни та підвищення якості життя населення).

Національна економіка є елементом ноосфери та результатом функціонування всього господарського механізму економічної системи. Тому вона може бути структурована за такими основними сферами діяльності, як економічна,

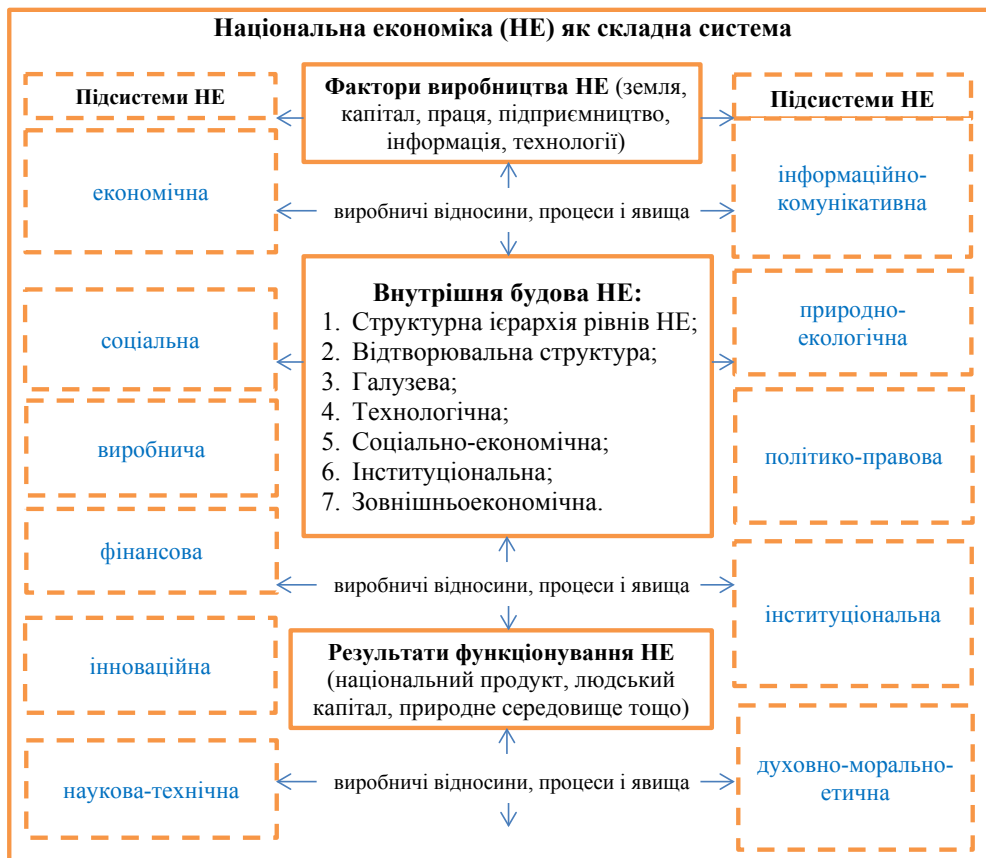

Рис. 1. Основні підсистеми національної економіки

соціальна, виробнича, фінансова, інноваційна, науково-технічна, політико-правова, інституціональна, інформаційно-комунікативна, природно-екологічна та духовно-морально-етична. Кожна з цих сфер є відповідним середовищем існування національної економіки (див. рис. 1).

Більшість науковців, у тому числі й вищезгадані автори, дотримуються думки, що результат діяльності національної економіки визначається низкою показників, які об'єднуються в систему національних рахунків та поділені на такі групи:

1) характеризують загальнонаціональний розвиток виробництва;

2) з'ясовують використання виробничих фондів, матеріальних і сировинних ресурсів;

3) зображають трудові витрати й рівень зайнятості робочої сили у сферах виробництва;

4) дають змогу визначати фінансові можливості країни, формувати й використовувати грошові доходи, аналізувати вплив інфляції на рівень зарплати, цін, процентних ставок.

Результативність розглядається як досягнуті результати порівняно з цілями, зіставлені з використаними для цього ресурсами; характеризує дієвість, досягнення, ступінь завершення системою потрібної роботи й реалізації встановлених цілей. Зміст ефективності полягає в тому, що це співвідношення досягнутих результатів і використаних ресурсів, що практично відповідає визначенням, які дають сучасні економічні словники: «ефективність – відносний ефект (результативність) процесу, який визначається як відношення ефекту (результату) до витрат, що зумовив (забезпечив) його отримання».

Далі класифікуємо критерії результативності функціонування національної економіки відповідно до підсистем, що дасть можливість здійснити оцінку стану, визначити тенденції її розвитку.

1. *Економічні.* Конкретними показниками економічної ефективності є продуктивність і трудомісткість праці; фондо- і матеріаловіддача, фондо- і матеріаломісткість продукції; економічна ефективність капітальних вкладень, нової техніки, енергомісткість продукції та ін. [10, с. 216]. Економічна ефективність характеризується результативністю діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки) і має багатоаспектний та багаторівневий характер (мега-, макро-, мезо-, мікро- і нанорівень) [1, с. 14]. Розрізняють ефективність процесу відтворення в цілому та окремих його фаз: виробництва, розподілу, обміну та споживання. У найзагальнішій методологічній формі економічна ефективність суспільного виробництва визначається як співвідношення «результати – витрати».

2. *Соціальні:* обсяг ВВП на душу населення, обсяг і структура споживання, рівень життя, очікувана тривалість навчання, рівень економіки знань та зайнятості населення, очікування тривалість життя (здоров'я нації), екологічна

безпека, індекс корупції [11, с. 81]. Для комплексної оцінки соціальної підсистеми національної економіки варто досліджувати індикатори демографічної ситуації в країні (показник демографічного навантаження, показники обсягу та інтенсивності міграції, природного руху населення), соціального захисту (зокрема середній розмір пенсії, чисельність дітей, усуновлених протягом певного періоду), рівень захворюваності населення та кримінальних правопорушень.

3. *Виробничі:* обсяг продукції промисловості, виробництво товарів народного споживання, валова продукція сільського господарства, структура виробництва відповідно до технологічних укладів економіки, галузева структура виробництва продукції (частки продукції важкої, легкої та харчової промисловості).

4. *Фінансові.* Зазначимо, що більшість країн, що розвиваються, оцінюючи результативність функціонування фінансової підсистеми національної економіки, обмежуються лише аналізом стану банківської системи, тоді як у розвинених країнах основна функція індикаторів фінансової системи та її стійкості полягає у знаходженні вірогідних напрямів впливу економічних ризиків, тому вони працюють над створенням систем комплексного моніторингу фінансового сектору економіки. Ініціатором узагальнення досліджень у цій сфері є МВФ та група Світового банку, за підтримки яких розроблено Програму оцінки фінансового сектору (FSAP). Її головна мета – діагностика стану фінансових систем країн світу й запобігання впливу на них як внутрішніх, так і зовнішніх шоків. Розроблені та запропоновані МВФ для оцінки стабільності фінансового сектору індикатори характеризують поточний стан і надійність фінансових установ та їх корпоративних індивідуальних контрагентів. Вони мають агреговані дані за групами установ, а також представницькі показники щодо ринків, на яких фінансові установи здійснюють свої операції [12]. Програми оцінювання складаються з таких ключових елементів:

– аналіз структури, якості та механізмів функціонування фінансової системи;

– оцінювання рівня важливості фінансового сектору країни;

– визначення механізмів державного управління, що передбачають, з одного боку, обмеження впливу шоків фінансової системи на макроекономічну стабільність, а з іншого – спроможність цієї системи обмежити вплив макроекономічних шоків на кон'юнктуру фінансових ринків;

– оцінювання можливості та рівня впливу на фінансову систему різних шоків і подальшого впливу ситуації у фінансовому секторі на соціально-економічну систему в цілому;

– розробка напрямів еволюції системи фінансової безпеки країни та запобігання кризам [13, с. 102–103].

5. *Інноваційні*. До важливих показників, які характеризують результат втілення суспільством моделі інноваційного розвитку, треба, на нашу думку, віднести такі:

- кількість нових робочих місць у наукоміській сфері (для оцінення інтелектуального потенціалу цей показник доповнюють такими показниками, як питома вага населення з вищою освітою, чисельність дослідників у розрахунку на 1 тис. зайнятих);

- кількість інноваційних підприємств, що функціонують у країні, та обсяг виробленої ними інноваційної продукції (цей показник характеризує результати використання інновацій так само, як і наступний показник);

- рівень конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і товарів та послуг на світовому ринку (його оцінюють, зокрема, визначенням питомої ваги високотехнологічного експорту в загальному промисловому експорті);

- рівень розвитку інноваційної інфраструктури;

- розмір фінансових витрат на НДДКР (державних і приватних); витрат на інформаційно-комунікаційні технології;

- витрати, пов'язані з інноваційним ризиком (ці витрати, а також кількість поданих заявок на патенти, характеризують генерування нових знань та їх дифузії) [14, с. 29].

6. *Науково-технічні*: кількість людей з вищою освітою, а також вчених, інженерів, в загальному числі зайнятих, кількість дипломованих фахівців, студентів та аспірантів, частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі виробленої продукції і в експорті, кількість реєстрованих патентів і ліцензій та обсяг їх експорту, кількість нобелівських лауреатів, а також лауреатів інших міжнародно-визнаних конкурсів [15], кількість наукових організацій, які виконують наукові дослідження і розробки, питома вага витрат держбюджету на виконання науково-технічних робіт [16], загальні витрати на виконання науково-технічних робіт.

7. *Політико-правові*. Політико-правове середовище формується державою і включає в себе: політико-правовий режим в країні, модель управління економікою, рівень політичної стабільності та політичного ризику, адміністративні методи регулювання міжнародних економічних відносин. Найбільш вдалим показником, на нашу думку, що характеризує результативність функціонування політико-правового середовища суспільства є Індекс економічної свободи [17] як агрегований показник, який визначається на основі врахування десяти факторів, що засвідчують рівень втручання уряду в економіку (торговельна політика, податкова політика, грошова політика, потоки іноземних інвестицій та капіталу, втручання уряду в економіку, банківська система, контроль за цінами та заробітною платою, власність на економічні ресурси, державне регулювання економіки, чорний ринок).

8. *Інституціональні*. В економічній науці **інституційне середовище** розглядається як сукупність основоположних політичних, соціальних, юридичних та економічних правил, що визначають межі людської поведінки й утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу. Отже, **інституційне середовище** – це чіткий упорядкований набір інститутів, що визначають рамкові умови функціонування й розвитку економічних суб'єктів. Розвиток інституціонального середовища визначається кількісними та якісними характеристиками самих інститутів. Отже, у процесі формування інституціонального середовища розвитку економічних систем необхідним є пошук відповідей на запитання, за якої кількості інститутів оптимізується функціонування економічної системи, аналіз сукупності яких інститутів забезпечує адекватне розуміння сутності та змісту економічної системи, скільки суб'єктів має взаємодіяти, щоб інститут став повноцінним. В основі забезпечення оптимальності інституціонального середовища, є рівень обґрунтованості інституціоналізації відносин з погляду транзакційних витрат, тобто цінності ресурсів, що спрямовуються на створення та використання інститутів. Дослідження цих витрат особливо актуальне в процесі трансформації економічної системи, коли змінюються природа та напрями впливу інституціонального середовища на поведінку економічних суб'єктів [18].

9. *Інформаційно-комунікативні*. Рівень розвитку інформаційного суспільства або його структурних елементів розраховується на основі визначення так званих композитних індексів (е-індекси), побудованих на базі сукупності індикаторів інформаційно-комунікаційних технологій. Сьогодні у світі існує більше ніж 20 різних міжнародних е-індексів, але найбільш вживаними вважаються такі:

- індекс цифрової спроможності або цифрової перспективи (Digital Opportunity Index);

- індекс цифрового доступу (Digital Access Index);

- індекс інформаційного суспільства (Information Society Index) [19, с. 112].

10. *Природно-екологічні*. У системі екологічних індикаторів першорядне значення, на наш погляд, повинні мати показники, що характеризують:

- а) стан ресурсно-екологічного (або природно-ресурсного) потенціалу країни (її територій) та ступінь його використання;

- б) вплив на навколишнє природне середовище та характер його змін (загальні показники впливу на навколишнє середовище, індекси відходів та екологічності технологічних процесів, індекси забруднення навколишнього середовища (атмосфери і водойм), індекси техногенних навантажень, показники економічного збитку від забруднення навколишнього середовища (атмосфери, водних об'єктів, ґрунтів);

в) стан здоров'я населення у зв'язку з екологічною ситуацією (очікувана тривалість життя, смертність, показники фізичного розвитку дітей, захворюваність екологічної етимології) [20, с. 6].

Широке визнання у світі отримала система еко-індикаторів Організації економічного співробітництва та розвитку, яка враховує:

- набір екологічних показників для оцінки ефективності діяльності в галузі охорони навколишнього середовища;

- кілька наборів галузевих показників для забезпечення інтеграції природоохоронних питань в галузеву політику;

- набір показників, що виводяться з природоохоронної звітності – для забезпечення як включення природоохоронних питань в галузеву політику, так і для стійкості управління та використання природних ресурсів [21].

Така система індикаторів пояснює взаємозалежності між економікою та захистом навколишнього середовища, виявляє економіко-екологічні й соціально-екологічні взаємозв'язки.

11. *Духовно-морально-етичні*. Це система умов, що дає суспільству можливість зберігати свої життєво важливі параметри (насамперед культурного, етичного та інтелектуального характеру), в межах історично сформованих правил. Їх вихід за рамки норми веде до розпаду суспільства як цілісної системи у зв'язку з руйнуванням структурних його духовно-моральних підстав. Головними елементами цієї підсистеми, що формує моральну свідомість і поведінку особистості, є:

- соціальне середовище;
- особистість з її індивідуальними якостями та особливостями;

- певна сума знань, цінностей і установок, яку суспільство або соціальна група прагне передати своїм членам.

Висновки. Таким чином, в ході дослідження нами було визначено та обґрунтовано загальні індикатори-показники ефективності функціонування національної економіки на основі виділення окремих її середовищ (підсистем), які в тісній взаємодії формують відповідні національні особливості розвитку тієї чи іншої країни. Для визначення критеріїв оцінювання рівня розвитку національної економіки необхідно виділити якісні та кількісні показники ефективності функціонування самої системи та її підсистем, розробка та обґрунтування яких має стати предметом наступних наукових досліджень.

Викладена система індикаторів та показників ефективності функціонування національної системи та її підсистем знаходиться на стадії доопрацювання і пропонується для коментарів, критики й узгодження. Вважаємо, що надалі для оцінення стану й тенденцій розвитку національної економіки необхідна розробка та обґрунтування інтегрованої системи показників та індикаторів, яка базується як на даних дер-

жавного статистичного обліку, так і на результатах спеціальних емпіричних досліджень, проведених українськими й закордонними інституціями, а також на врахуванні рейтингових оцінок визнаних міжнародних організацій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Тарасевич В. Національна економіка / В. Тарасевич. – К. : Центр навчальної літератури. – 2009. – 280 с.
2. Рожко Д. Реструктуризація національної економіки як основний чинник формування державного бюджету в Україні / Д. Рожко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Економіка». – 2009. – № 115. – С. 57–59.
3. Національна економіка / [А. Мельник, А. Васіна, Т. Желюк, Т. Попович]. – К. : Знання, 2011. – 463 с.
4. Бойко А. Концептуалізація стійкості національної економіки / А. Бойко // ВІСНИК КНТЕУ. – 2014. – № 1. – С. 5–19.
5. Global Risks. Eighth Edition // World Economic Forum. – Switzerland : World Economic Forum, 2013. – 79 p.
6. Національна економіка : [навч. посібник] / [О. Кузьмін, У. Когут, І. Процик, Г. Вербицька]. – Львів : Львівська політехніка, 2011. – 303 с.
7. Національна економіка : [навч. посібник] / [В. Мельникова, О. Мельникова, Т. Сідлярук, І. Тур, Г. Шведова]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2012. – 248 с.
8. Гринів Л. Національна економіка : [навч. посібник] / Л. Гринів, М. Кічурчак. – Львів : Магнолія 2006, 2008. – 464 с.
9. Система [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Система#D0.A0.D1.96.D0.B7.D0.BD.D0.BE.D0.B2.D0.B8.D0.B4.D0.B8>.
10. Мочерний С. Основи підприємницької діяльності / С. Мочерний. – К. : Академія, 2005. – 280 с.
11. Чорнодід І. Критерії та показники соціальної конкурентоспроможності країни / І. Чорнодід // Економіка. Проблеми економічного становлення : вісник. – 2013. – № 2. – С. 77–83.
12. Показатели финансовой устойчивости: руководство по составлению. – США : Международный Валютный Фонд, 2007. – 312 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nrb.by/statistics/FinancialCapability>.
13. Панасенко Г. Критерії та показники оцінки стійкості фінансового сектора / Г. Панасенко // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 6. – С. 99–110.
14. Зянько В. Критерії та чинники ефективності моделі інноваційного розвитку економіки України / В. Зянько, Б. Грабовецький // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2007. – № 4. – С. 28–33.
15. Показатели уровня научно-технического развития страны [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vavt.ru/glossecon/glossecon/LSP538B34>.
16. Анисимова А. Интегральная оценка научно-технического и инновационного развития Украины / А. Анисимова // Эффективная экономика : электронне наукове фахове видання. – 2013. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1876>.
17. Рейтинг країн за індексом економічної свободи // Heritage Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://heritage.org/index/ranking>.
18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1924070141806/ekonomika/institutsionalne_seredovische_rozvitku_ekonomiki.
19. Семенченко А. Вимірювальна система розвитку інфор-

- маційного суспільства та електронного врядування: інструмент формування й реалізації державної політики і протидії корупції / А. Семенченко, А. Журовльов // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – № 1. – С. 107–120.
20. Бурматова О. Индикаторы состояния окружающей среды региона / О. Бурматова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [file:///C:/Users/Ira/Downloads/4edf342ec871dec5190003887_Burmatova_pdf%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Ira/Downloads/4edf342ec871dec5190003887_Burmatova_pdf%20(1).pdf).
21. Индикаторы стаłego розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Індикатори_стаłego_розвитку.